

”הקל קול יעקב והידים ידי עשו”

פרק כ”ז בבראשית - מבט מזווית שונה

פרשת ברכת יצחק ליעקב מעוררת תמיהות רבות, וכמעט שאין פרשן מפרשני המקרא שלא נדרש להן. לפי רוב הפירושים שגה יצחק בהערכתו את עשו ובברכו אותו. רבקה, לעומתו, ראתה נכוחה את הדברים, סיבבה בדרך של תחבולות שהברכה תגיע ליעקב, ובכך מנעה עיוות אישי והיסטורי.

ברצוננו להציע כאן דרך אחרת של פירוש, שנראה כי ניתן לעגנה בפשט הכתובים. לפי דרכנו הכיר יצחק את עשו היטב וידע שגדול כוחו בתחום המעשה (הכלכלי-גסטרונומי) - ”וצודה לי צידה [צִיד קרי] ועשה לי מטעמים” (כ”ז, ג-ד). עשו הוא ערמומי ובעל תכסיסים¹ לפיכך רצה יצחק שיעקב ועשו יהיו שניהם כאחד יורשיו של העניין האלוהי בעולם, וייעד לעשו תפקיד מתאים בשותפות הכוללת הזאת, בחינת השותפות של יששכר וזבולון. דרושים היו לו ליצחק ‘קול’ וידיים. ה’קול’, היינו ההיבט הרוחני, הוא ”קול יעקב”, קולו של איש תם יושב אוהלים, קולה של תורה. היבט זה כולל את כשרון ההנהגה המשפטית המיוסדת על אדני המוסר והצדק ואת כשרון ההכרעה במדעי האלוהות. ה’ידיים’ הם ההיבט המעשי, ו’ידי עשו’ - ידי איש יודע ציד ואיש שדה - מבטאות את כשרון ההנהגה החוקתית והמדינית². תפקיד שכזה אי אפשר שיתמלא בשלמות על-ידי אדם אחד או אומה אחת, כל עוד שקועה האנושות עד צוואר בדילמות מוסריות קשות ששורשן בחטא אדם הראשון. רק נבואות אחרית הימים צופות חזות טובה, שלפיה ניתן יהיה לשלב באומה אחת את כשרונות הכוח והרוח³.

תדע שזאת הייתה מחשבת יצחק, שהרי הברכה שנועדה לעשו הייתה בתחום הגשמי גרידא:

”ויתן לך האלהים מטל השמים ומשמני הארץ ורב דגן ותירש. יעבדוך עמים וישתחו [וְיִשְׁתַּחֲוּוּ קרי] לך לאַמִּים הַנֶּה גביר לאַחִיד וישתחו לך בני אמך אַרְרִיךְ ארוך ומברכיך ברוך”

(בראשית, כ”ז, כח)

¹ רש”י מפרש שהיה כוחו גדול בתחום הרטורי: ”כי ציד בפיו” (כ”ה, כח) - ”שהיה צד אותו ומרמהו בדבריו”. לדברי אבן עזרא ניכרו תכסיסיו בציד החיות ”יודע ציד - לעולם מלא מרמות, כי רוב החיות בדרך מרמה ייתפשו”.

² תיאור יפה של תכונותיו של עשו מצוי אצל: Kalisch M. M., *Historical and Critical Commentary on the Old Testament - Genesis*, London, 1858. pp. 333-334.

³ על כך, ראה: הראי”ה קוק, ‘המלחמה’, אורות, ירושלים, תשכ”ג. עמ’ יד, סעיף ג.

הוצאת תבונות

מכללת הרצוג

ודוק היטב: שפע כלכלי, שלטון, עצמה פוליטית - אך לא חרב ומלחמה! ברכה זו שונה בתוכנה ובמהותה תכלית השינוי מברכת ה' לאברהם. ברכת אברהם כוללת כידוע שני יסודות עיקריים, ברכת הארץ וברכת הזרע, והיא חזרה ונאמרה מפי ה' לכל אחד מן האבות⁴.

לאברהם נאמר:

"וַיֹּאמֶר ה' אֶל אַבְרָם לֵךְ לְךָ... וַאֲעִשֶׂךָ לְגוֹי גָדוֹל וְאַבְרָכְךָ וְאֶגְדְּלָהּ שִׁמְךָ וְהָיָה בְרַכָּה. וְאַבְרָכָה מְבָרְכִיךָ וּמְקַלְלֶךָ אִירָו וְנִבְרָכוּ בְּךָ כָּל מְשַׁפְּחַת הָאָדָמָה... וַיִּכְאַ ה' אֶל אַבְרָם וַיֹּאמֶר לְזָרַעְךָ אֶתְּךָ אֶת הָאָרֶץ הַזֹּאת"

(בראשית, י"ב, א-ג, ז).

ליצחק נאמר:

"גֹּר בְּאֶרֶץ הַזֹּאת וְאֵהִיָּה עִמָּךְ וְאַבְרָכְךָ כִּי לְךָ וּלְזָרַעְךָ אֶתְּךָ כָּל הָאֲרָצוֹת הָאֵל וְהַקְמַתִּי אֶת הַשְּׂעָפָה אֲשֶׁר נִשְׁבַּעְתִּי לְאַבְרָהָם אֲבִיךָ. וְהָרַבִּיתִּי אֶת זָרַעְךָ כְּכֹכְבֵי הַשָּׁמַיִם וְנָתַתִּי לְזָרַעְךָ אֶת כָּל הָאֲרָצוֹת הָאֵל וְהַתְּבַרְכוּ בְּזָרַעְךָ כָּל גּוֹי הָאָרֶץ"

(שם, כ"ו, א-ז).

וליעקב נאמר:

"הָאָרֶץ אֲשֶׁר אַתָּה שׂוֹכֵן עָלֶיהָ לְךָ אֶתְנַנָּה וּלְזָרַעְךָ. וְהָיָה זָרַעְךָ כְּעַפְרָת הָאָרֶץ וּפְרַצְתָּ יָמָה וְקָדְמָה וּצְפֹנָה וְנִגְבָּה וְנִבְרָכוּ בְּךָ כָּל מְשַׁפְּחַת הָאָדָמָה וּבְזָרַעְךָ"

(שם, כ"ח, יא-טו).

והנה, מיד לאחר הדרמה המתחוללת בפרקנו, פרק כ"ז, מוסר יצחק ליעקב את ברכת אברהם⁵, ללא הערמה, ללא סיבוכים, כדבר המובן מאליו. למדנו מכך שברכה זו הייתה מיועדת ליעקב לכתחילה:

"וְאֵל שְׂדֵי יַבְרֵךְ אֶתְךָ וַיִּפְרֹךְ וַיִּרְבֶּךָ וְהָיִיתָ לְקַהֵל עַמִּים. וַיִּתֵּן לְךָ אֶת בְּרַכְתּוֹ אֲבָרָהָם לְךָ וּלְזָרַעְךָ אֶתְךָ לְרִשְׁתְּךָ אֶת אֶרֶץ מִגְרִיךְ אֲשֶׁר נָתַן אֱלֹהִים לְאַבְרָהָם"

(כ"ח, א-ה).

ברכה זו אינה מיועדת לעשו, הרי היא מסורה מראש ליעקב⁶. ייתכן כי זו הכוונה של 'גם ברוך יהיה'⁷, והפועל 'יהיה' אינו מצייץ כאן עתיד אלא בינוני⁸.

⁴ שים לב שבכל אחת מן הפרשיות הברכה נאמרת מפי ה', ונזכר שם הויה.

⁵ ראה: נ' ליבוביץ, עיונים בספר בראשית, ירושלים, תשכ"ט.

⁶ לא מכות דטרמיניזם וגזרה אלוהית שרירותית, אלא מכוח מעשיו ובחירתו - "איש תם ישב אהלים" (כ"ה, כז).

⁷ כן דעת רמב"ן: "וגם שיהיה ברוך על כל פנים כי ידעתי כי ברוך הוא" (כ"ז, לג). וראה גם בדברי מלבי"ם לבראשית, כ"ז, א, ועיין עוד בפירושו חזקוני לפסוק לג ובפירושו רד"ק לפסוק ד (שני הפירושים נדפסו בחומש תורת חיים, ירושלים, תשי"ן). וראה עוד: J. Skinner, The international Critical Commentary - Genesis, Charles Scribner's Sons, New York, 1925. p. 373 (להלן: סקינר).

⁸ צורת 'יקטל' במקרא משמשת במקרים רבים בתפקיד הבינוני. ראה למשל שמות, מ', לד-לח. על השימושים

הוצאת תבונות

מכללת הרצוג

מן האמור לעיל נראה, כאמור, כי האידיאל של יצחק היה כי שני בניו יחדיו יזכו למלא את הייעוד האלוהי, וכל אחד מהם ימלא את התפקיד המיוחד לו, בהתאם לתכונות נפשו ולמדרגתו.⁹

אולם בשלב זה נכנסה לתמונה רבקה, גורם שיצחק לא הביאו בחשבון. התערבותה של רבקה באקט הברכה מורה שרבקה פירשה באופן שונה את כוונותיו של יצחק. ניתן לומר כי רבקה **טעתה** ביצחק וסברה שהוא עומד להנחיל לעשו את ברכת אברהם. אישור לחששותיה ניתן לקבל מן ההשוואה הבאה:

דברי יצחק לעשו	דברי רבקה ליעקב
א ויהי כי זקן יצחק... ויקרא אל עשו בנו הגדל ויאמר אליו בני...	ו ורבקה אמרה אל יעקב בנה לאמר הנה שמעתי את אביך מדבר אל עשו אחיך לאמר.
ד עשה לי מטעמים כאשר אהבתי והביאה לי ואכלה בעבור תברכך נפשי בטרם אמות.	ז הביאה לי ציד ועשה לי מטעמים ואברכך לפני ה' לפני מותי.

הייתור "לפני ה'" בדברי רבקה¹⁰ הוא פרשנות של כוונות יצחק אליבא דרבקה. יש קונוטציה ברורה בינו לבין תפקידו של שבת הלוי בתקופה מאוחרת יותר:

"בעת ההיא הבדיל ה' את שבת הלוי...

לעמד לפני ה' לשרתו ולברך בשמו..."

(דברים, י, ח)

השונים של הפועל "יהיה" עיין במילון F. Brown, S. R. Driver, A. Briggs, A) *BDB Hebrew and English Lexicon of the Old Testament*, Oxford 1951, p. 227. וראה: י' בן-נון, 'הוויה פעילה וקיומית במקרא - פירושו הלשוני של שם ה', מגדים ה' (ניסן תשמ"ח), עמ' 7-23. נשים לב לעובדה כי הברכה שהייתה מיועדת לעשו נאמרת בשם "אלוהים" בעוד שהברכות לאבות נאמרות בשם הויה. יצחק מברך את יעקב ב"אל שדי". "אלוהים" - שם כללי שגם אומות העולם הכירו ואלו שם הויה ו"אל שדי" - מיוחד לישראל. על כך ראה: רמב"ן לבראשית, י"ז, א; רש"י ורמב"ן לשמות, ו', ג; רמב"ן לשמות, כ"ב, יט; ולויקרא, א', ט, ואכמ"ל.

מעניין, כי בכל זאת ישנו אלמנט משותף בין ברכת אברהם ל"ברכת עשו": "ואברכה מברכך ומקלך אאר" (י"ב, ג) לעומת "אריך ארוך ומברכך ברוך" (כ"ט, כט). בקשר לכך ראה עוד: M. Hetzenauer, *Commentarius in Librum Genesis*, Viennae 1910, p. 398

⁹ בכיוון זה מפרש רש"י הירש בפירושו לבראשית, כ"ז, א - ועיין שם בפירושו הארוך והיפה. אולם שלא כדרכו מפרש רש"י כי רבקה הבינה את כוונת יצחק ובמודע לא קיבלה את דעתו - עיין שם באריכות.

גם רד"ק (בפירושו לפס' ה) סובר שיצחק ביקש לברך את עשו רק בעושר פיזי ולא לתת לו את ברכת אברהם. לעומתו סבור רמב"ן (פסוק ד) כי יצחק אכן ביקש לתת לעשו את ברכת אברהם.

¹⁰ על ייתור זה עמדו רמב"ן ורד"ק בפירושים לפסוק, אלא שהסבירו זאת בדרך אחרת. וראה גם אצל קליש (לעיל, הערה 2), עמ' 335.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

העומד לפני ה' לשרתו, הוא הנבדל, הנבחר. לדעת רבקה יש יסוד סביר לחשוש שיצחק מייעד את עשו לתפקיד הרם הזה. זאת מפני שרבקה ידעה שיצחק אוהב את עשו:
"ויהאב יצחק את עשו כי ציד בפיו"
רבקה אהבת את יעקב"
(בראשית, כ"ה, כח).

אלא שנראה שרבקה פירשה שלא כראוי אהבה זו. כדי לעמוד עליה יש לעיין במבנה הפסוק. הפסוק בנוי כתקבולת ישרה חסרה (מלבד הכיזום "ויהאב יצחק", "ורבקה אהבת"). חסרון הצלע המקבילה ל"כי ציד בפיו" הוא תכסיס אמנותי, הרומז להבדל בין שתי משמעויות הפועל¹¹: אהבת יצחק לעשו היא אהבה אינטרסנטית, התלויה בדבר, "כי ציד בפיו"; ואילו אהבת רבקה את יעקב היא אהבת נפש, אהבה שאינה תלויה בדבר¹². יצחק מכיר מיהו עשו, ועל כן אין הוא אוהב אותו אהבת נפש ללא סייג. אלא שרבקה מכירה רק את סוג האהבה שהיא חשה כלפי יעקב ובראי זה משתקפת לה גם אהבת יצחק את עשו. מכאן נובעת נחישותה למנוע בכל מחיר את הנראה לה כשגיאה גורלית:
"ועתה בני שמע בקלי לאשר אני מצנה אתך"
(כ"ז, ח).

ביטחונה של רבקה בצדקת דרכה התחזק מן הסתם עקב הנבואה שניתנה לה בעבר, וזו העניקה לגיטימציה אלוהית למעשיה:
"ויהמר ה' לה שני גיים [גוים קרי] בבטנך ושני לאמים ממעיך יפרדו, ולאם מלאם יאמץ ורב יעבד צעיר"
(כ"ה, כג).

רבקה פירשה את "ורב יעבד צעיר" כפשוטה: האח הגדול יעבוד את אחיו הצעיר. משום כך ראתה חובה מוסרית לפעול למימוש ההבטחה. אשר ליצחק, אפשר שלא ידע כלל על הנבואה שנאמרה לרבקה¹³, ואפשר שידע ופירש באופן אחר: עשו אמנם יעבוד את יעקב, אך לא עבודת עבד, אלא שירות בהיבט החומרי, הכוחני והמדיני; עשו ויעקב יחיו בשיתוף פעולה של "כוח ורוח".
בין כה וכה, מתוך צעיף השתיקה שהבדיל בין יצחק לרבקה, ומתוך הבדלי

¹¹ עיין BDB 'אהב', ובמיוחד עמ' 13, מס' 2.

¹² גם בפסוקים ד, ט בא הפועל 'אהב' במובן גשמי. להבנת הקשר בין אוכל לברכה ראה בדברי הפרשנים על הפסוק ובמיוחד בדברי ספורנו וחזקוני. ראה גם סקינר, עמ' 369, על משמעות הקשר הזה. טקסטים עתיקים רבים מלמדים על הקשר העתיק בין אוכל לברכה. ראה למשל: 'Gilgamesh and Land of the Living', Lines 13-18, p. 48, in: *Ancient Near Eastern Texts relating to the Old Testament* (=ANET), ed. By J.B. Pritchard, Second ed., Princeton, New Jersey 1955

לבראשית, ב"ה, כח, ד"ה ציד בפיו.
¹³ רמב"ן בפירושו לכ"ז, ד, סובר שיצחק לא ידע על הנבואה.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

האידיאולוגיות והלכי הרוח השונים נפל דבר, ויעקב נכנס אל יצחק לבוש בבגדי עשו החמודות. יעקב קיבל את הברכה¹⁴.

כשבא עשו מצידו ויצחק מגלה את שאירע, נופלת עליו חרדה נוראה:

"ויחרד יצחק תרדה גדלה עד מאד ויאמר מי אפוא הוא הצד ציד ויבא לי ואכל מכל בטרם תבוא ואברכהו גם ברוך יהיה"

(כ"ז, לג).

על פי דרכנו: החרדה - על שום שבאחת הכיר יצחק בכך שלא נותרה לעשו ברכה¹⁵; שהרי יעקב "גם ברוך יהיה"¹⁶, וברכת אברהם מובטחת לו מראש, ועתה קיבל גם את הברכה הגשמית המבטיחה עצמה ועושר.

וביותר נתעצמה החרדה שהרי על פי תפיסתו של יצחק אין אפשרות במציאות הנוכחית שברכה רוחנית וגשמית תתקיים באדם אחד או באומה אחת, כאמור. נמצא שנוצר עיוות כפול: כלפי עשו שנשללה ממנו הברכה, וכלפי יעקב - שהוטל עליו תפקיד רב מכפי כוחו; השילוב של כוח ורוח עלול גם לגרום ל"וישמך ישורון ויבעט" (דברים, ל"ב, טו). משהתעשת יצחק, קם וברך את עשו:

"ויען יצחק אביו ויאמר אליו הנה משמני הארץ יהיה מושבך ומטל השמים מעל.

ועל חרבך תחיה ואת אחיך תעבד והיה כאשר תריד ופרקת עלו מעל צוארך"

(כ"ז, לט-מ).

את שפע הארץ ופוריותה ניתן לחלק בין האחים, אך שלטון בו-זמני של שני כוחות מנוגדים כעשו ויעקב - לא ייתכן. מעתה קיימת ביניהם רק קורלציה הפוכה. לא עוד סינטזה; כושר השלטון של עשו לא ישמש להגנה על יעקב אחיו, אלא רק למלחמה ולשפיכות דמים. יותר מכך. כוח ההרס יכול מעתה גם כלפי יעקב. תדע שכן, שהרי בברכה הראשונה אין זכר לחרב, למרידה ולאלימות, ואילו בשנייה - יש ויש:

¹⁴ בפסוקים כא-כו מצויה כפילות, ופסוקים כד-כו חוזרים על הנאמר בפס' כא-כג (עמד על כך סקינר, עמ' 368, הערה 6). פעמיים מוזכרת השאלה "האתה זה בני עשו" (בפס' כא, כד); פעמיים מוזכרת העובדה שיעקב ניגש אל יצחק (פס' כב, כה-כו) - השורש נ-ג-ש בצורתיו השונות משמש לימלה מנחה" בקטע); פעמיים מוזכר "ויברכהו" (פס' כג, כז).

ייתכן לפרש שיצחק התפלא מאוד כיצד התפקיד שיעד לשני אנשים מתקיים באדם אחד, כפי שעולה מקריאתו-תמיחתו "הקל קול יעקב והידים ידי עשו" (כב). לכן שאל פעמיים וברך פעמיים - בפעם הראשונה על ההיבט הגשמי (פס' כא-כג) - מודגשות הידיים ומודגש המישוש) ובשנייה על ההיבט הרוחני (פס' כד-כו) - מודגש עניין הריח והקרבה הנפשית "ושקה לי בניי".

¹⁵ כך רמב"ן: "וזה טעם החרדה הגדולה אשר חרד, כי ידע שאיבד בנו האהוב לו ברכתו לעולם" (שם).

¹⁶ ראה לעיל, הערה 7.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

הברכה השנייה

מ ועל חרבך תחיה
ואת אחיך תעבד
והיה כאשר תריד
ופרכת עלו מעל צוארך

הברכה הראשונה

כט יעבדוך עמים וישתחן
לך לאמים...
הוה גביר לאחיד
וישתחוו לך בני אמך

לפי דרכנו זאת, פועל יוצא של מעשה המרמה הוא שיעקב יסבול גם הוא¹⁷. וגם מגמה חינוכית יש כאן, שמכיוון שקיבל יעקב שפע של ברכות, קיים חשש של "וישמך ישרון ויבעט", ועל כן כוחו של עשו ישמש לריסון, כמטה זעמו של הקב"ה. וכאן מתגלה פן נוסף של הנבואה האלוהית הראשונה לרבקה. מתברר שנבואת "ורב יעבד צעיר" הנה **תלת-ממדית** :

רבקה פירשה, כאמור, כי האח הגדול יהיה משועבד לאחיו הצעיר; יצחק פירש שהגדול ישמש את אחיו הצעיר מן הצד הפיזי, מתוך שיתוף פעולה ביניהם; ועתה מתגלית המחשבה האלוהית. המשפט הוא דו-משמעי, ולא ברור היכן בו הנושא והיכן המושא: זכה יעקב - הרב יעבוד את הצעיר - "ואת אחיך תעבד"; לא זכה¹⁸ - יתהפך הגלגל, את הרב יעבוד הצעיר - "והיה כאשר תריד ופרקת עלו מעל צוארך"!

הדילמה הזאת תלווה מעתה את יעקב ועשו לאורך הווייתם ההיסטורית. ראשיתה בסמוך, בפרשת "וישלח", במפגש בין יעקב ומחנהו לבין עשו ומחנהו. השתקפות הדילמה הזאת מצויה עוד קודם, במאבק¹⁹ בין יעקב למלאך ("שרו של עשו"). מאבק רוחני זה משפיע על מכלול היחסים בין יעקב ועשו וצאצאיהם עד לאחרית הימים. נבואת "ורב יעבד צעיר" מציעה בכל דור פתרונות רבים לפי המציאות המשתנה.

¹⁷ ואכן יש נימה של ביקורת בדברי חז"ל על מעשה המרמה. ראה ב"ר, ס"ז, ד, ועיין: רש"י הירש, **בראשית**, מהדורה ו', פראנקפורט דמיין, 1920, עמ' 361; נ' ליבוביץ, עיונים בספר בראשית, ירושלים, תשכ"ט, עמ' 186, 190.

¹⁸ ב"ר, ס"ג, ט. ועיין בפירושי חזקוני ורד"ק לפסוק.

¹⁹ ויפה העיר סקינר (עמ' 408) שיש קשר לשוני בין נחל יבוק לבין "ויאבק" שהוא פועל נדיר במקרא.